

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ЗВО

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES AS AN ELEMENT OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF VOCATIONAL SCHOOLS

У статті розглянуто психолого-педагогічні умови розвитку креативних здібностей студентів у закладі вищої освіти. Теоретичний аналіз концептуальних положень вітчизняних і зарубіжних авторів дав змогу виокремити дослідження загальнопсихологічної та концептуальної спрямованості. Проаналізовано стан філософського, психолого-педагогічного трактування понять «креативність», «креативні здібності», «розвиток креативних здібностей». Виявлено психологічні підходи, які допомагають розвивати креативне мислення, вміння і навички у здобувачів вищої освіти. Розглянуто аспекти педагогічної креативності та механізми її вияву. Наголошено на важливості й ролі сформованості креативного мислення для студентів; вплив на творчий потенціал та особистісні якості індивіда, що безпосередньо відображаються в розвитку креативності. Визначено психологічні умови ефективного розвитку творчих здібностей студентів: внутрішня мотивація до творчості, соціальне підкріплення творчої поведінки, адекватна позитивна самооцінка, реалізація принципів гуманістичної психології та ін. Зазначено, що розвиток креативності майбутнього вчителя на етапі його професійної підготовки є важливим завданням сучасної вищої освіти, оскільки саме в період формування його професійних якостей найбільш успішно відбувається актуалізація потенціалу, який розкриватиметься у його подальшій професійній діяльності, з метою само розвитку, самоактуалізації особистості. Доведено, що креативність педагога є обов'язковою характеристикою цілісної особистості, що зумовлена відповідними психолого-педагогічними умовами й високим рівнем сформованості її професійних та особистісних якостей. Тому стратегія розвитку креативних здібностей студентів у закладі вищої освіти повинна передбачати усвідомлення майбутніми вчителями власних особистісних і професійних можливостей, розвиток педагогічних здібностей до рівня креативних; задоволення потреби в новизні й нестандартних способах розв'язання професійних проблем; установку на творчість і подолання стереотипних способів та формалізму в професійних діях; прогнозування шляхів і вдосконалення творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: креативність, креативні здібності, креативне мислення, креативна діяльність, творчий потенціал.

The article examines the psychological and pedagogical conditions for the development of students' creative abilities in a higher education institution. The theoretical analysis of the conceptual positions of domestic and foreign authors made it possible to single out research of a general psychological and conceptual orientation. The state of philosophical, psychological and pedagogical interpretation of the concepts "creativity", "creative abilities", "development of creative abilities" is analyzed. Psychological approaches have been identified that help develop creative thinking, skills and abilities of students of higher education. Aspects of pedagogical creativity and mechanisms of its manifestation are considered. The importance and role of the formation of creative thinking for students is emphasized; influence on the creative potential and personal qualities of an individual, which are directly reflected in the development of creativity. The psychological conditions for the effective development of students' creative abilities are determined: internal motivation for creativity, social reinforcement of creative behavior, adequate positive self-esteem, implementation of the principles of humanistic psychology, etc. It is noted that the development of the creativity of the future teacher at the stage of his professional training is an important task of modern higher education, since it is during the formation of his professional qualities that the actualization of the potential that will be revealed in his further professional activity, with the purpose of self-development, self-actualization of the individual, takes place most successfully. It has been proven that the creativity of a teacher is a mandatory characteristic of a complete personality, which is determined by appropriate psychological and pedagogical conditions and a high level of formation of his professional and personal qualities. Therefore, the strategy for the development of students' creative abilities in a higher education institution should provide for the awareness of future teachers of their own personal and professional capabilities, the development of pedagogical abilities to the level of creativity; satisfaction of the need for novelty and non-standard ways of solving professional problems; attitude towards creativity and overcoming stereotyped methods and formalism in professional actions; forecasting ways and improving the creative potential of a future specialist.

Key words: creativity, creative abilities, creative thinking, creative activity, creative potential.

УДК 378.147.015.3:159.954
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.17>

Дорофей С.В.

к.психол.н.,
старший викладач кафедри психології
освіти
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У новій українській школі потрібен педагог, який здатний сприяти змінам і мотивований до особистого та професійного зростання. Із цієї причини важливою стає нова роль вчителя – не як єдиного наставника та джерела знань, а як тренера, фасилітатора, тьютора і модератора в розробці освітньої траєкторії кожної дитини [4].

Сучасні вчителі повинні мати інтелектуальні здібності, самостійність і здатність приймати нестандартні рішення, а також здатність до креативного й інноваційного мислення. Пошук найефективніших методів розвитку креативних здібностей майбутніх вчителів є одним із найважливіших завдань вищої освіти. Це сто-

сується розвитку їхнього творчого потенціалу та підготовки їх до використання креативності в їхній майбутній роботі.

Отже, важливо не лише надати випускникам відповідні знання, вміння та навички, але й розвинути їх як професіоналів, здатних виконувати креативні професійні завдання. Найбільшою цінністю для будь-якого суспільства є креативність, яка характеризується високою продуктивністю, особистісною результативністю та суспільно значущою творчою працею, яка дає змогу людям рухатися вперед.

Потрібно оптимізувати психологічні механізми розвитку креативності студентів, щоб вони могли використовувати творчі підходи до виконання освітніх завдань відповідно до європейських стандартів і державних освітніх документів. У системі вищої освіти важливим є питання розвитку креативних здібностей майбутніх учителів, оскільки саме сучасні професіонали створюють умови для успішного розвитку й саморозвитку учнів у середній школі, стимулюючи творче спрямування навчання.

Розгляд сучасних психолого-педагогічних досліджень щодо розвитку креативних здібностей майбутніх учителів у процесі професійної підготовки дає змогу визначити різноманітні аспекти досліджень, які проводяться. Дослідження загальнопсихологічного та концептуального спрямування, а також експериментальні й емпіричні дослідження креативності, спрямовані на виявлення й опис особистісних характеристик і здібностей особистості, стали можливими завдяки теоретичному аналізу концептуальних положень вітчизняних і зарубіжних авторів (Д. Богоявленська, Є. Ільїн, Я. Пономарьов, Т. Рібо, С. Рубінштейн, О. Тихомиров, Г. Уоллес, П. Якобсон, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, Ю. Кулюткін, В. Моляко, Я. Пономарьов, Н. Рождественська, Р. Стернберг, Е. Торренс).

Аспекти педагогічної творчості та механізми її прояву досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені (Дж. Каган, Т. Торранс, М. Воллах, В. Андреев, Н. Вишнякова, О. Дубасенюк, В. Загвязинський, В. Кан-Калик, Б. Коротяев, Н. Кузьміна, М. Лазарев, О. Морозов, Г. Пономарьова, М. Поташник, Л. Сущенко, Г. Цветкова, Д. Чернілевський, Р. Шакуров). Особливості професійної підготовки вчителя та розвитку його професійних якостей розкрито в дослідженнях В. Андрущенко, Н. Бібік, О. Дубасенюк, І. Зязюн, С. Лисенкової, Н. Ничкало, Г. Пономарьової, О. Савченко, Л. Сущенко, Л. Хомич, М. Фіцула, Г. Цветкова та ін.

Водночас питання розвитку креативності студентів є особливо актуальним у діяльності сучасного закладу вищої освіти і недостатньо вивченим.

Як наслідок, дослідження креативних здібностей майбутніх учителів є надзвичайно важливим у процесі професійної підготовки. Це пов'язано з таким: існує недостатня теоретична обґрунтованість питання щодо розвитку креативних здібностей майбутніх учителів; існує нагальна потреба у формуванні нових спеціалістів, які є вільними, ініціативними та творчими. Тільки такі вчителі мають здатність навчати сучасних дітей, здатність до саморозвитку, самовдосконалення.

У вищій школі розвиток креативних здібностей студентів забезпечить формування професійних якостей фахівців. Розвиток якостей майбутнього вчителя зараз є життєво важливим для виконання завдань, оскільки від нього залежить майбутнє освіти. Насамперед нова школа – це новий учитель. Навіть коли широке життя з його об'єктивними умовами ще не готове до нових форм, це пояснення є правильним. Школа з живим учителем, який відчуває нові паростки майбутнього, може успішно розвиватися та спробувати прорватися зі свого маленького середовища до нових форм життя [4].

Отже, питання про креативність як «здатність до конструктивного нестандартного мислення та поведінки, усвідомлення та розвитку власного досвіду», а також про те, як підвищити її в процесі професійної підготовки, є надзвичайно важливими [1].

Проаналізований стан філософського, психолого-педагогічного тлумачення понять «креативність», «творчі здібності» та «розвиток креативних здібностей» свідчить про те, що філософія розглядає питання про сутність креативності та творчості, яке трактувалося по-різному в різні епохи (Г. Бердяєв, Дьюї та М. Хартман). Більшість філософів зараз не можуть досягти консенсусу щодо того, як розуміти поняття «креативність» з огляду на те, як історія вивчала креативність. Креативність – це творче начало, винахідливість, продуктивна своєрідність мислення й інтелекту людини, а також суб'єктивна сторона творчості згідно з філософським словником.

Н. Хамітов підкреслює, що креативність є основним поняттям філософії освіти і що особливість постіндустріальної епохи полягає в тому, що вміння використовувати інформацію є важливішим, ніж вміння її накопичувати. Отже, вчителі сучасної освіти розуміють проблему, пов'язану з новою парадигмою навчання, згідно з якою володіння інформацією учнями означає не лише її запам'ятовування, але й здатність ефективно шукати й використовувати інформацію у складних ситуаціях [2]. Творчість пов'язана з умінням обробляти інформацію. Насамперед навчання має сприяти розвитку креативності, інакше всі знання будуть лише засобом адаптації, що призведе

до екзистенційної відчуженості студентів від умов обраної ними професії та потребуватиме «перекваліфікації». На думку Н. Хамітова, ситуація ускладнюється тим, що феномен креативності дуже різноманітний і суперечливий. Беручи до уваги філософські твори А. Шопенгауера, Ж. Руссо, М. Шелера та Г. Плеснера, дослідник вважає, що поняття креативності пов'язане з природою людини, яка постійно виходить за межі своїх можливостей, що пояснюється впливом соціального середовища, власного «Я» та навколишнього середовища. Учений доходить висновку, що креативність, як загальна антропологічна властивість, по суті актуалізується, а не виховується. Отже, ставлення до актуалізації творчості має бути пов'язане з усвідомленням її багатомірності та конфліктності в екзистенції. За таких обставин основним критерієм «якості студента» є творча робота, яка використовує засвоєну інформацію як результат творчого процесу.

Теоретичні основи креативності та творчості відображено в працях зарубіжних дослідників: Дж. Гілфорда, Е. Торранса, А. Маслоу, М. Кагана, С. Медника, К. Робінсона, Т. Амабайла, Е. Ільїна, Л. Ермолаєва-Томіна, В. Риндак та ін., а також ці питання аналізували вітчизняні дослідники: М. Поташник, С. Сисоєва, Я. Я. Владиславович, В. В. Шевченків, Я. Пономарьов, В. Мороз та ін.

У психологічному дослідженні існує багато різних способів пояснити феномен креативності. Одна точка зору визначає креативність як створення нового продукту або результат творчого мислення (О. Тихомиров). З іншого боку, творчість розглядається як творчий процес створення нового (П. Якобсон, О. Брушлинський, А. Моляко).

Термін «креативність» походить від англійського слова creative – «креатив, творчі здібності» – здатність до розумової творчості, рівень розвитку творчої обдарованості, здатність до прийняття конструктивних рішень і поведінки, а також усвідомлення та розвиток власного досвіду, що є відносно постійною характеристикою особистості здобувача освіти. Творчість допомагає адаптуватися до швидко змінюваних умов життя, шукати нові способи поведінки й максимально використовувати внутрішні ресурси особистості, а також допомагає соціалізації [5].

Психологи пов'язують особливості мислення із здатністю особистості до креативної діяльності. Здатність створювати нетривіальні ідеї, які відрізняються від традиційних методів мислення, є результатом творчого мислення, це дає змогу ефективно вирішувати проблеми. Такі здібності потрібні людям у складному сучасному світі, особливо майбутнім учителям. Зокрема, американський психолог Джо Гілфорд виявив, що дивергентне мис-

лення є ознакою творчої особистості [3]. Під час вирішення будь-якої проблеми люди цього типу мислення не зосереджуються на пошуку єдиного правильного рішення; вони натомість починають шукати рішення різними способами, розглядаючи різні варіанти.

Креативне мислення базується на дивергентному мисленні, яке характеризується такими критеріями: швидкість (продуктивність), оригінальність, гнучкість, повнота. Проблема креативності пов'язана з індивідуальністю й унікальністю особистості. Творчість значно впливає на характер особистості та результати її діяльності, а також суттєво впливає на її соціально-психологічні особливості [2].

Коли йдеться про складові креативності, В. Моляко називає такі компоненти, як прагнення до розвитку та духовного зростання; здатність дивуватися і швидко отримувати нові знання; здатність повністю зорієнтуватися в проблемі; спонтанність, адаптація та спонтанне мислення; оригінальність; дивергентне мислення; здатність легко долати розумові межі; сприйнятливості до нового досвіду як «відкритість» [2].

Питання про те, які риси особистості дають змогу людині вважатися креативною, широко обговорюється в психолого-педагогічній літературі, але вчені не досягли консенсусу щодо визначення цих характеристик. Деякі з таких характеристик передбачають: здатність помічати й формулювати альтернативи, уникати поверхневих формулювань, уміння зрозуміти проблему і водночас відірватися від реальності, побачити перспективу (О. Лук); відмова від орієнтації на авторитети; здатність бачити знайомий предмет під абсолютно новим кутом зору, у новому контексті (Р. Скульський); неприйняття категоричних думок, які розділяють думки на білі та чорні; бажання відійти від звичного життєвого балансу та стабільності заради невизначеності та пошуку [6].

Основними ознаками креативності автори вважають: здатність до асоціювання, що означає швидке й вільне перемикавання думки з одного напрямку на протилежний (С. Медник); здатність до критичного мислення, що означає здатність вибирати з кількох варіантів і перевіряти їх, а також здатність приймати рішення (Е. Торранс); готовність пам'яті, що означає оволодіння великою кількістю систематизованих даних, а також здатність узагальнювати дії, узагальнювати й відкидати несуттєве (Г. Зіверт) і В. Давидов визначає творчість як здатність бачити ціле перед деталями, а також переносити функції з одного предмета на інший [5].

Дослідження, яке має на меті вирішити проблему розвитку творчих здібностей, повинно зосередитися на історії виникнення поняття

«здібності», а також на думках науковців щодо розвитку здібностей. Аналіз літератури з філософії та психології щодо трактування поняття дає змогу зрозуміти, що означають здібності людини. Здібності є суб'єктивними умовами успіху в певній діяльності, вони не обмежуються знаннями, талантами чи особистими навичками, здібності є внутрішніми психічними регуляторами, які регулюють успішне засвоєння способів і прийомів певної діяльності; це проявляється у швидкості та міцності оволодіння цими методами [2].

У 1930–1950 роках психологи Л. Виготський, С. Рубінштейн і Б. Теплов запропонували основні ідеї теорії здібностей, які згодом були розширені Т. Артем'євою, Н. Лейтесом, О. Леонтьєвим, К. Платоновим і В. Шадриковим. Перші два пункти найбільше відповідають розвитку креативних здібностей: 1. У відповідній діяльності здібності виявляються та розвиваються. 2. Загальні здібності до навчання, здібності до засвоєння культури та здібності до конкретних видів діяльності є різними. 3. Схильності визначають розвиток загальних і спеціальних здібностей. Здатність особистості до саморегуляції, включно з чутливістю до змін зовнішнього середовища, здатністю до вибору тактики поведінки та здатністю вирішувати проблеми, є найбільш поширеною творчою здатністю. 4. Розвиток загальних здібностей зазвичай передуює розвитку спеціальних здібностей.

Сучасні наукові дослідження В. Андрущенко, Н. Бібік, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Б. Коротяєва, С. Лисенкова, Н. Ничкало, Г. Пономарьова, О. Савченко, Л. Суценок, Л. Хомич, М. Фіцула, Г. Цветкова та ін. присвячені питанням професійної підготовки майбутнього вчителя та розвитку його креативних здібностей і творчого потенціалу.

Процес становлення креативності особистості передбачає набуття готовності до творчої діяльності, реалізацію творчих здібностей і потенціалу, взаємодію особистих якостей носія потенційної креативності зі змістом суспільно значущої діяльності та використання творчих механізмів для демонстрації найвищого рівня здібностей.

За виявлення умов, потрібних для розвитку креативних здібностей, доцільно звернутися до раніше проведених досліджень, зокрема теорії інвестування Стернберга. У цій теорії автор виділяє три основні здібності, які є особливо важливими для творчості: 1) синтетична здатність, яка дає змогу отримати нове бачення проблеми та вийти за межі звичної свідомості; 2) аналітична здатність, яка дає змогу знаходити ідеї; 3) практичні здібності – здатність переконувати інших у цінності ідей. Автор також підкреслює, наскільки важливо поєднувати вищезазначені здібності, оскільки

перевага аналітичного хисту може призвести до того, що учень стане критиком, а не творцем, а перевага синтетичного хисту може призвести до створення великої кількості нових ідей, які часто є необґрунтованими та непотрібними. Популярні, але погані ідеї можуть поширюватися через практичні здібності без двох попередніх [7].

Створення відповідних психолого-педагогічних умов для розвитку креативності майбутніх учителів є важливим. Науковці виділяють кілька основних факторів, які сприяють творчості вчителів. Серед них – внутрішня мотивація до творчості, соціальне підкріплення творчої поведінки, адекватна позитивна самооцінка й дотримання принципів гуманістичної психології. Педагоги, які демонструють високу професійну самосвідомість, новаторство та креативність, можуть досягти значного професійного успіху й кар'єрного росту. Висвітлення аспектів процесу розвитку креативності майбутніх вчителів дає змогу розглядати креативність як інтегральну динамічну властивість людини, яка забезпечує ефективність чуттєвої діяльності майбутніх вчителів. Креативність є проявом творчої самореалізації в різних видах навчально-професійної діяльності.

Сучасна вища освіта вбачає важливим завданням розвиток креативності майбутнього вчителя під час його професійної підготовки, оскільки саме під час формування професійних якостей відбувається актуалізація потенціалу, який розкриється в подальшій професійній діяльності.

Основною метою цієї підготовки майбутніх спеціалістів має бути розвиток самосвідомості й саморозвитку, створення власного стилю, а також отримання та вдосконалення науково-методичних знань і вмій, які є основою творчої професійної діяльності. Вони працюють під час проектування та побудови як організації навчального процесу, так і розвитку професійної творчості, виступаючи засобом професійної діяльності фахівців. Процес становлення креативності особистості передбачає набуття готовності до творчої діяльності, реалізацію творчих здібностей і потенціалу, взаємодію особистих якостей носія потенційної креативності зі змістом суспільно значущої діяльності та використання творчих механізмів для демонстрації найвищого рівня здібностей.

У процесі розвитку креативності важливе значення має таке: актуалізація когнітивного компонента як активне розширення інтелектуальної сфери, що є основою формування творчих здібностей; формування понять категоріального апарату для функціонування під час розв'язування дослідницьких і творчих завдань, які мають характер проблемних ситуацій; постановка проблемних питань, які стимулюють активну розумову діяльність;

стимулювання розвитку ерудиції та творчих здібностей. Для того щоб розвивати креативність, потрібно створити нерегульоване середовище, у якому є рівні відносини та підтримка творчої особистості. Вплив мікросередовища та наслідування сприяють розвитку креативності через формування системи мотивів і особистісних якостей. Однією з тенденцій розвитку особистісної креативності є включення в освітній процес не лише пізнавальної, але й емоційно-особистісної сфери людини.

Отже, креативність є необхідною характеристикою цілісної особистості педагога, яка визначається відповідними психолого-педагогічними умовами та високим рівнем сформованості професійно-особистісних якостей. Розвиток професійної креативності в закладах вищої освіти передбачає усвідомлення майбутніми вчителями своїх особистісних і професійних можливостей, розвиток здібностей до рівня креативності, розвиток нетрадиційного мислення, здатність адаптуватися до нового середовища, задоволення потреби в новизні та розробці нестандартних методів вирішення професійних завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубасенюк О. А. Креативний підхід до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. *Креативна педагогіка*. 2011. № 4. С. 23–28.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень : монографія / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Рута. 2006. 320 с.
3. Креативність як основа психічного здоров'я особистості / О. В. Лобода *Наука і освіта*. 2010. № 3. С. 61–65.
4. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
5. Психологія творчості : навчальний посібник / Л. П. Міщиха ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ : Гостинець. 2007. 447 с.
6. Творчий розвиток особистості – одне з найважливіших завдань гуманістичного освітнього процесу / Т. М. Козіна, Р. І. Нікітенко. *Наша школа*. 2008. № 4. С. 37–42.
7. Sternberg R.J., Lubart T.I. Defying the crowd: Cultivating creativity in a culture of conformity. New York : Free Press. 1995. 336 p.